

УДК 021.9:025.22(477.25)ДНСГБ

Віктор ВЕРГУНОВ,

директор Державної наукової сільськогосподарської бібліотеки
Української академії аграрних наук, д-р с.-г. наук, професор

Комплектування фондів ДНСГБ УААН: стан і перспективи

У статті висвітлено стан і проблеми комплектування ДНСГБ УААН, у тому числі обов'язковим примірником галузевих видань як найважливішим джерелом документопостачання її фонду. Розглянуто питання закупівлі періодичних видань шляхом проведення тендера згідно із Законом України «Про закупівлю товарів, робіт і послуг за державні кошти».

К л ю ч о в і с л о в а: джерела комплектування, обов'язковий примірник, періодичні видання, галузевий інформаційний ресурс.

У Законі України «Про бібліотеки та бібліотечну справу» (п. 1) задекларовано, що головною функцією бібліотек є реєстрація нових надходжень. Наступним етапом є їх оброблення, а потім упорядкування у фонді книгозбірні для широкого використання читачами. Такий організаційний підхід має тисячорічну історію. Нині в цьому процесі змінюється фактично тільки один показник (точніше – інтенсифікується) – система розповсюдження інформації за рахунок новітніх комп'ютерних технологій. Цивілізований світ зробив значний крок в опануванні такого підходу для подальшого розвитку суспільства. Спробуємо розглянути фактичний стан і перспективи вітчизняного інформаційно-бібліотечного супроводу наукового забезпечення агропромислового виробництва у світлі п. 1 Закону України «Про бібліотечну справу».

Державна наукова сільськогосподарська бібліотека УААН – головна галузева бібліотека України, фонди якої створювалися працею кількох поколінь бібліотечних працівників для забезпечення бібліотечно-бібліографічного обслуговування сільськогосподарської науки, освіти та виробництва.

У період реформування аграрна галузь країни потребує систематичного та якісного інформаційно-бібліотечного забезпечення, що формує нові знання. Але інформаційне забезпечення вітчизняної аграрної сфери нині значно відстає від світово-

го рівня. Задоволення складних і динамічних інформаційних потреб користувачів стає дедалі проблематичнішим. Аграрна наука потребує не тільки оперативного й оптимального інформування в межах країни, але і доступу до світових інформаційних ресурсів та оперативного інтегрування до них досліджень вітчизняних учених. Інтеграція та глобалізація науки вимагає нових підходів щодо її інформаційного забезпечення. Основою інформаційного ресурсу аграрної галузі є фонди ДНСГБ УААН. Створення власних баз даних, використання сукупного вітчизняного галузевого інформаційного ресурсу здійснюється в ДНСГБ УААН за науковою темою «Розробити та створити віртуальну сільськогосподарську бібліотеку, електронну мережу бібліотек УААН, інтегровану в мережі академічних та інших бібліотек України».

Оперативне і систематичне комплектування фондів із використанням традиційних і нетрадиційних джерел комплектування – основа створення власного інформаційного ресурсу бібліотеки. Розв'язання цього завдання внаслідок наявності низки проблем, на першому місці серед яких залишається недостатнє фінансування, є проблематичним. Тому в бібліотеці розроблено стратегію комплектування фондів із використанням переважно безоплатних джерел. Розвиток системи комплектування як головної складової формування фондів

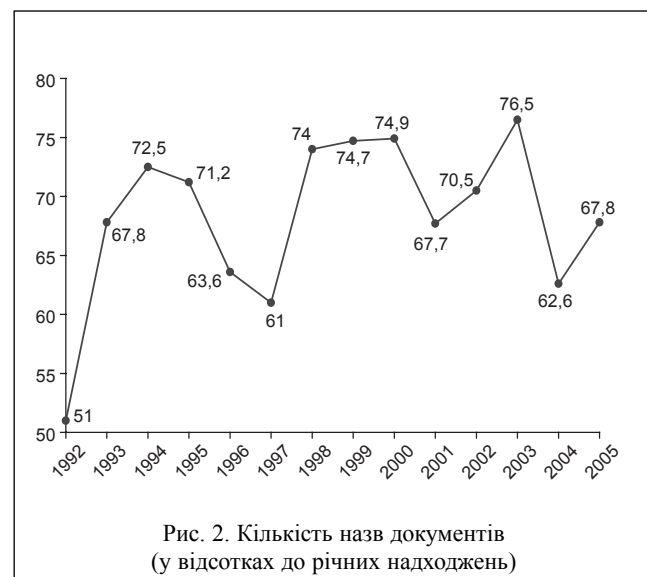
бібліотеки є одним із пріоритетних завдань цієї стратегії для дирекції і колективу. Комплектування є основою початкового етапу роботи бібліотеки з формування її документно-інформаційного ресурсу, від чого залежить бібліотечно-інформаційна діяльність установи, що виконує важливі соціальні функції накопичення, зберігання і надання в користування документів для забезпечення вільного і безкоштовного доступу користувачів до інформації. Процес комплектування багатоплановий і залежить від багатьох об'єктивних чинників. Нині робота з комплектування значно змінилася під впливом соціальних перетворень у суспільстві, розвитку самої бібліотеки, розширення її завдань і функцій через участь у загальних програмах реформування науки, практики та освіти аграрної галузі, тенденції до впровадження в комплектування інформаційних технологій. Зміна пріоритетів держави щодо майбутнього бібліотек, зумовлена кризою в економіці, призвела до спонтанності процесу комплектування. Роздержавлення існуючих і виникнення великої кількості нових видавництв, розпад мережі книгорозповсюдження і централізованого розподілу видавничої продукції тільки поглибили давно існуючі проблеми комплектування фондів. Підвищення цін на книги та вкрай недостатнє фінансування спричинили зменшення кількості надходжень нових видань.

Дані рис. 1 свідчать про зменшення надходжень документів до фондів бібліотеки у 2–3 рази.

За даними офіційної статистики друку, удвічі зменшилася кількість назв та у 2,6 рази – тиражі наукових видань, що виходять на теренах України. Щодо виділення коштів, то, якщо на закупівлю книг у 1997 р. було виділено близько 1000 грн., то

з 1998 р. цю графу видатків взагалі викреслено з кошторису на утримання бібліотеки. З 1998 по 2005 рр. нами було придбано видань із безкоштовних джерел на суму 122 460 грн. На жаль, у таких умовах процес комплектування бібліотеки характеризується повною спонтанністю і, що найгірше, відсутністю планованості й систематичності у надходженнях. На рис. 2 показано кількість перших примірників (назв) у щорічних надходженнях – з 51 % у 1992 р. до 76,5 % у 2003 р. Це дуже тривожний стан для бібліотеки-депозитарію, фонд якої є основою інформаційного ресурсу сільськогосподарської галузі. Ще один невтішний висновок, що випливає з даних наведених рисунків, – видання до основного фонду надходять у єдиному примірнику, тобто не можуть використовуватися для повсякденної видачі на абонемент, а в разі їх можливої втрати виникає лакуна, яку майже неможливо заповнити.

За відсутності стабільного бюджетного фінансування велике значення мають традиційні та нетрадиційні джерела. Одним із апробованих джерел комплектування літератури, що раніше широко використовувалося, безперечно, є міжнародний книгообмін. Нині бібліотека з незалежних від неї причин послуговується обміном тільки з деякими провідними бібліотеками країн СНД: ЦНСГБ РАСГН, Російською національною бібліотекою, Білоруською сільськогосподарською бібліотекою, бібліотекою Московської сільськогосподарської академії ім. К. А. Тімірязєва, Санкт-Петербурзькою ЦНСГБ РАСГН та ін.

Стан надходжень по книгообміну у відсотках від щорічних обсягів: 2001 р. – 16,5; 2002 – 7,2; 2003 –

2,9; 2004 – 0,6; 2005 – 1,4. Всього за 5 років – 4 %.

Для забезпечення єдиного інформаційного простору це мізерна кількість, незважаючи на те, що ці видання відзначаються актуальністю і широтою тематики наукових досліджень, сприяють інформуванню вітчизняних учених галузі. Очевидно і безперечно, що слід використовувати всі можливості для забезпечення надходження до фондів різних видів видань для створення єдиного інформаційного простору з країнами СНД: обмін базами даних та окремими виданнями, участь у спільних проєктах тощо, що дасть змогу значно поліпшити комплектування бібліотеки. Адже відомо, що національної науки не існує, вона тільки тоді може творчо розвиватися, якщо успішно функціонує у світовому середовищі.

Серед джерел комплектування найважливішим є документопостачання за системою безоплатного обов'язкового примірника, що дає змогу найбільш повно й оперативно поповнювати фонди новими галузевими виданнями. Право одержання обов'язкового примірника вперше було надано бібліотеці 21 березня 1934 р. Постановою ВУЦВК та РНК «Про доставку головним книгосховищам видань, які виходять на території УСРР», згідно з якою профільний комплект обов'язкового примірника серед інших бібліотек одержала Центральна наукова сільськогосподарська бібліотека ВАСГН (Харків). Після закінчення Великої Вітчизняної війни бібліотеці було надано право одержання обов'язкового повного союзного примірника творів друку, оскільки фонди значно постраждали внаслідок воєнного лихоліття. Однак згодом дирекція змушена була відмовитися від одержання обов'язкового примірника через недостатність кадрових і матеріальних ресурсів.

Після переїзду до Києва бібліотека користувалася платним обов'язковим примірником, що надходив із ЦКНБ (м. Москва), але це був так званий «відсів» обов'язкового примірника видань. Було розроблено координаційні тематичні плани комплектування найбільших бібліотек Києва, за якими бібліотека одержувала значну частину союзних відомчих видань сільськогосподарської тематики. За розпорядженням ПВ ВАСГНІЛ із 70-х років минулого століття до фондів надходили видання науково-дослідних установ мережі, але до 2001 р. це право не поновлювалося. З набуттям незалежності України, у зв'язку з ліквідацією колишньої системи книгозабезпечення та фінансовими негараздами було зроблено кілька спроб поновлення права одержання обов'язкового примірника. Завдання

і функції бібліотеки змінилися, вона стала головним координаційним, науково-дослідницьким, бібліотечно-інформаційним і методичним центром мережі сільськогосподарських бібліотек. Започатковано видання РЖ «Агропромисловий комплекс України». Знову гостро постала проблема забезпечення повноти й оперативності комплектування фондів виданнями сільськогосподарської тематики, що видаються на теренах України. З 1997 р. бібліотека почала одержувати обов'язковий примірник авторефератів. За проведеним дослідженням «Статистичні дані по спецрадах за 2001–2004 рр. (надходження авторефератів до фондів ДНСГБ УААН)», у 2003 р. не надійшло 4,2 % авторефератів, за 2004 р. – 2,1 %, тобто, у бібліотеці створюється оптимально повний фонд авторефератів галузевої тематики.

Прийнято низку директивних документів щодо одержання видань НДУ мережі: спільний наказ Міністерства аграрної політики України та Української академії аграрних наук від 01.07.2002 р. за № 178/45, постанови Президії УААН від 26.04.2002 р., Бюро Президії УААН від 21.11.2002 р. та розпорядження Міністерства аграрної політики України від 10.03.2004 р.

Одержання обов'язкового безоплатного примірника видань є найпріоритетнішим і найстабільнішим джерелом комплектування в умовах дефіциту коштів на придбання документів. Нині в Україні створено нормативну базу загальнодержавних правових документів щодо комплектування бібліотечних фондів: Закон України «Про обов'язковий примірник документів» № 595 – XIV від 09.04.1999 р.; Постанова Кабінету Міністрів № 608 від 10.05.2002 р. «Про порядок доставляння обов'язкових примірників документів», згідно з якою ДНСГБ УААН має право одержання обов'язкового примірника видань галузевої тематики на всіх видах носіїв. У цілому це позитивно вплинуло на систему комплектування її фондів. На підставі порівняння даних із серіальним випуском «Аграрні науки» системи електронних видань «Бібліотека – суспільству» Асоціації бібліотек України, Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського та Державної наукової сільськогосподарської бібліотеки УААН одержано висновки, за якими масиви галузевих документів, що надійшли до бібліотек, доповнюють один одного, маючи майже однакові обсяги. Згідно з нормативно-правовими актами надходження обов'язкового примірника здійснюється за схемою: виробники документів – Державний комітет телебачення і радіо-

мовлення України – одержувачі обов'язкового примірника. Але цей механізм повністю не реалізується, і бібліотеки не забезпечуються обов'язковим примірником повною мірою.

Аграрна галузь, враховуючи її пріоритет в економіці держави, як не дивно, не забезпечена спеціалізованими потужними книжковими видавництвами. Література із сільськогосподарської тематики виходить у десятках видавництв по всій Україні, і в цьому полягає основна складність отримання достовірних даних про вихід видань, враховуючи відсутність їх повної реєстрації та репертуару.

На сьогодні переважна більшість видань сільськогосподарської тематики виходить друком в установах мережі УААН і галузевих вишах.

Установи підвідомчої УААН мережі, що становлять 25,9 % від загальної кількості репродуцентів сільськогосподарських видань, з якими співпрацює бібліотека, надіслали за 2004 р. до фондів тільки 28,6 % надходжень. Відстежувалися видання підвідомчої мережі НДУ: міжвідомчі наукові збірники, що їх видають 20 науково-дослідних установ, продовжувані видання (збірники наукових праць та науково-технічні бюлетені (9 НДУ)). Основна увага приділяється надходженню документів науково-дослідних установ мережі, і головним статутним завданням бібліотеки, поряд з іншими, є створення архівного фонду цих видань.

Зроблено аналіз надходження обов'язкових примірників до фондів ДНСГБ УААН: у 2002 р. надійшло 3,6 %, у 2003 – 53,4 %, у 2004 – 71,5%, у 2005 – 63 % річних надходжень. Закон про обов'язковий примірник виконується частково. До бібліотеки не надходить повний потік сільськогосподарських видань, навіть із бібліотек підвідомчої мережі: у 2003 р. одержано 47,9 %, у 2004 р. – 46,9 %. Із видавництв різних форм власності надійшло тільки 38,9 % необхідних видань.

Як наукова установа ДНСГБ УААН входить до Відділення регіональних центрів наукового забезпечення АПВ, але лише 14 із них надсилали свою друковану продукцію – це переважно інформаційні видання, бюлетені, методичні матеріали, а також книги.

Сільськогосподарські вищі навчальні заклади I–IV рівнів акредитації Міністерства аграрної політики України надсилають обов'язкові примірники продовжуваних видань: збірники наукових праць, науково-теоретичні збірники, наукові вісники, науково-технічні бюлетені. Десять із них не надіслали повного комплекту цих видань, а з Кримського державного агротехнологічного уні-

верситету та Таврійської державної агротехнічної академії збірники наукових праць зовсім не надходять. Крім цього, колективи вишів видають велику кількість монографій, підручників, навчальних посібників, переважна більшість з яких теж не потрапляє до фондів ДНСГБ УААН, тому що вони друкуються за кошти спонсорів.

Останніми роками формується нова система книгорозповсюдження: виникають приватні книжкові магазини, у т. ч. при видавництвах, навчальних закладах, різних організаціях, діють великі книготорговельні фірми, традиційні канали книгорозповсюдження доповнюються електронними. Але навіть у такій ситуації повністю відстежити документний потік неможливо, оскільки наукові й виробничі галузеві видання виходять мізерними накладками, які переважно розповсюджуються у своєму регіоні. Ця продукція формує значний за обсягом документний потік, у складі якого підручники, посібники, монографії, збірники наукових праць, матеріали наукових зібрань учених. Ці видання у продаж не надходять і за обов'язковим примірником у повному обсязі теж не надсилаються.

Проблеми, які постають перед бібліотеками-одержувачами обов'язкового примірника, майже однакові: немає повної попереджувальної інформації про вихід видань, відсутня централізована інформація про видавництва та видавничі організації. Головна проблема – це відмова видавців передавати книги до бібліотек через відсутність державного фінансування, тому що значна частина видань виходить у комерційних структурах за спонсорські або авторські кошти. Не надходять видання, що друкувалися за кордоном. Цим порушується чинне законодавство і створюються лакуни у національному інформаційно-бібліотечному фонді, гальмуються процеси інформатизації галузі, зокрема, немає повноти відображення досягнень науковців різних аграрних галузей у РЖ «Агропромисловий комплекс України», що покликаний бути настільною книгою кожного науковця чи фахівця в Україні, з подальшою інтеграцією до закордонних БД.

Слід також внести зміни до чинного законодавства щодо компенсаційних заходів видавцям за своєчасне надсилання документів і передбачити санкції за порушення закону про обов'язковий примірник, які б передбачали відповідальність за порушення порядку і строків доставки обов'язкового примірника – штрафи, позбавлення ліцензій на видавничу діяльність. Можливо, найперше, що слід зробити, – це ввести пільги на поштові відправлення з грифом «Обов'язковий бібліотечний примірник».

До речі, Національна бібліотека Німеччини, що знаходиться у м. Лейпцигу, вважалася головним книгосховищем всієї друкованої продукції цієї країни. Починаючи з 1913 р. усі німецькі видавництва передавали їй обов'язковий примірник кожної книги, що вийшла друком. Це правило педантично виконувалося і в роки війни, причому, обов'язкові примірники надходили навіть від накладів, що випускалися на тимчасово окупованій території Радянського Союзу (*Петровський Н.* По следам утраченных сокровищ // *Эхо планеты.* – 2006. – № 20–21. – С. 22).

Система обов'язкового примірника у державі повинна працювати ефективно, в іншому разі не вдасться створити повноцінний фонд галузевої літератури. Очевидно, що у перспективі без створення оптимально повних БД галузевої літератури, обміну ними з іншими великими універсальними й галузевими бібліотеками надання користувачам інформації буде обмеженим.

Це особливо актуально у світлі Указу Президента України «Про першочергові завдання щодо впровадження новітніх інформаційних технологій»: до 2010 р. передбачається створення в електронній формі фондів архівів, бібліотек, музеїв та інших закладів культури, а також забезпечення широкого доступу населення до інформації.

Передплата періодичних видань нині є одним із джерел, що забезпечує оперативне і повне комплектування цим видом видань у межах виділеного фінансування. Тільки передплатні агенції, яких налічується кілька десятків, дають майже вичерпну попереджувальну інформацію про репертуар періодичних видань та умови їх отримання.

У результаті вивчення умов передплати та послуг передплатних державних підприємств і приватних фірм пріоритет нами був наданий фірмі «Ідея», яка пропонує ряд додаткових послуг (нижчі ціни, майже повний репертуар необхідних видань, що подаються у добре оформлених каталогах та ін.), з якою бібліотека співпрацює впродовж багатьох років. На тендерних торгах теж перемогла фірма «Ідея», послугами якої користуються ще дві національні бібліотеки, 18 обласних і велика кількість науково-технічних бібліотек у всіх регіонах України. Фінансові можливості ДНСГБ УААН щодо передплати періодики залишаються обмеженими. Бібліотека не одержувала періодичних видань через неоплачені борги у другому півріччі 2002–2003 рр. і першому півріччі 2004 р. Останніми роками фінансування бібліотеки здійснюється поетапно, це створює певні труднощі у тендерних

процедурах, що не тільки постійно ускладнюються, а у другому півріччі 2006 року взагалі не дали змоги провести комплектування ДНСГБ УААН періодичними виданнями. Кількість назв періодичних видань з 2001 по 2006 рр. значно зменшилася (від 311 до 180), тобто до 57,8 % (табл. 1). Репертуар, очевидно, зменшуватиметься і надалі, тому що при виділенні лімітів фінансування майже не враховується фактор інфляції. Завдяки співпраці з редакціями періодичних сільськогосподарських видань, керівники яких з розумінням ставляться до потреб бібліотеки, до фондів щорічно додатково надходить понад 70 назв журналів безкоштовно. Це безперечний актив фонду, який динамічно використовується читачами, чим створюється і певна реклама для видавців.

Деяке поліпшення фінансування бібліотеки дало б змогу розширити репертуар комплектуваних видань, придбати необхідні статистичні збірники, новітні загальні й галузеві енциклопедії, словники та інші видання, які мають постійний читацький попит, та збільшити кількість назв одержуваних періодичних видань. Стан передплати періодичних видань ДНСГБ показано у таблиці.

Держава повинна прийняти низку законодавчих заходів щодо налагодження системи документопостачання бібліотечних фондів із передбаченням знижок на придбання літератури через певні компенсації видавцям і розповсюджувачам видань. У бюджетах усіх рівнів має бути «захищена» стаття щодо витрат на придбання літератури для бібліотек. Слід продовжити діяльність у напрямку забезпечення ефективності системи обов'язкового примірника як у загальнодержавному масштабі, так і в мережі підвідомчих бібліотек.

Тобто, слід прийняти підзаконні акти до державних документів щодо створення оптимальних умов функціонування системи обов'язкового примірника для видавців та бібліотек-одержувачів. Для цього розробити механізм безвідмовного функціонування системи обов'язкового примірника з передбаченням пільг для видавців і санкцій у разі порушення закону, аж до позбавлення ліцензій на видавничу діяльність.

При розробці нормативних актів, що стосуються документопостачання бібліотек, державні інституції повинні враховувати особливості їх роботи та умови фінансування, зокрема при виконанні тендерних процедур із закупівлі періодичних видань за Законом України «Про закупівлю товарів, робіт та послуг за державні кошти», що інколи призводить до всіляких колізій, аж до зриву торгів.

Таблиця

Передплата періодичних видань

Видання	2001				2002				2003				2004				2005				2006			
	I півріччя		II півріччя		I півріччя		II півріччя		I півріччя		II півріччя		I півріччя		II півріччя		I півріччя		II півріччя		I півріччя		II півріччя	
	Всього назв	У т. ч. РФ	Всього назв	У т. ч. РФ	Всього назв	У т. ч. РФ	Всього назв	У т. ч. РФ	Всього назв	У т. ч. РФ	Всього назв	У т. ч. РФ	Всього назв	У т. ч. РФ	Всього назв	У т. ч. РФ	Всього назв	У т. ч. РФ	Всього назв	У т. ч. РФ	Всього назв	У т. ч. РФ	Всього назв	У т. ч. РФ
Газети	11	2	7	-	15	2	-	-	-	1	-	-	-	-	11	-	6	-	6	-	6	-	-	-
Журнали	212	125	151	97	223	112	-	-	-	86	-	-	-	-	164	125	127	90	127	90	124	94	-	-
РЖ	34	33	32	32	41	40	-	-	-	4	-	-	-	-	37	36	37	37	37	37	40	38	-	-
Інші інформ. видання	25	21	2	2	17	10	-	-	-	4	-	-	-	-	12	6	10	8	10	8	10	8	-	-
БД ВІНТІ	29	29	24	24	29	29	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Всього	311	210	216	155	325	193	-	-	-	95	-	-	-	-	224	167	180	135	180	135	180	140	-	-
Вартість передплати в грн	59 048,94		57 870,95		63 989,50		-		21 701		-		-		69 410,43		68 759,24		75 075,48		48 808,73		-	
			Не оплачено		Не оплачено. Борг 33 000 грн		Борг 26 000 грн		Не оплачено				Борг 13 000 грн		Оплачено (тендерні торги)		Оплачено		Оплачено		Не оплачено			

На рівні мережі підвідомчих Українській академії аграрних наук і Міністерству аграрної політики України установ необхідно забезпечити відповідальне ставлення до виконання закону про обов'язковий примірник із метою створення базового інформаційного ресурсу аграрної галузі в електронній та неелектронній формах.

Нині у складній економічній ситуації колектив докладає зусиль щодо забезпечення надходження до фондів кожного галузевого видання, оскільки це – важлива ланка в процесі історичного розвитку науки. Зважаючи на широкий спектр наукових досліджень вчених-аграріїв та їх регіональний характер, це завдання не є легким, враховуючи, що видання друкуються у великій кількості видавництв різних форм власності.

Поповнення фондів наукової літератури безпосередньо залежить від рівня науки та книговидання й активно впливає на подальші наукові дослідження. Зібрані в бібліотеці документи вивчатимуться як історична наукова спадщина поколінь учених-аграрників, а формування, впорядкування та зберігання фондів наукових видань є вагомим внеском колективу бібліотеки у подальший розвиток аграрної науки.

Підсумовуючи, слід зазначити, що без стовідсоткового поповнення фондів ДНСГБ УААН як галузевого депозитарію не можна говорити про якісний інформаційний продукт для потреб товаровиробників сільськогосподарської продукції різних

форм власності. Не менш проблематичним є у разі прийняття рішення про створення на основі нашої бібліотеки так потрібного галузі порталу «Українська академія аграрних наук». Розв'язання проблеми всебічної сільськогосподарської бібліографії із повним репертуаром вітчизняних видань великою мірою залежить від державної зацікавленості, в першу чергу Міністерства аграрної політики України. Українська академія аграрних наук упродовж останніх п'яти років у межах фінансових можливостей, а також затвердженням низки відповідних регламентуючих документів практично готова до розв'язання нагальних питань інформаційно-бібліотечного супроводження наукового забезпечення агропромислового виробництва України, в тому числі з визначенням питань щодо комплектування фондів. Потрібно зробити ще один важливий крок – це системний державницький підхід або відповідна програма, які б усунули міжвідомчі протиріччя і проблеми. З оглядом на це особливу надію покладаємо на Національну бібліотеку України імені В. І. Вернадського, стосовно аграрної галузі – на керівників 263 бібліотек науково-дослідних установ мережі УААН та освітніх закладів I–IV рівнів акредитації Міністерства аграрної політики України, які в межах власної компетенції та функціональних обов'язків повинні сприяти якомога найбільшому наповненню фондів ДНСГБ УААН – галузевого депозитарію сільськогосподарської та лісогосподарської літератури.